

LBRIS

We know
books

 RĂZBOI ȘI PACE

Lev Tolstoi

Traducere din limba rusă și note
NICOLAE ILIESCU

LITERA
București

Cuprins

Partea a unsprezecea	5
Partea a douasprezecea	153
Partea a treisprezecea	225
Partea a paisprezecea	285
Partea a cincisprezecea	345
Epilog	417
Partea Intai	419
Partea a doua	489

I

Continuarea absolută a mișcării este de neînțeles pentru mintea omenească. Omul poate înțelege legile unei mișcări, oricare ar fi ea, doar atunci când examinează unitățile luate arbitrar ale acestei mișcări. Dar, totodată, din această divizare arbitrară a mișcării neîntrerupte în unități discontinui rezultă cea mai mare parte a erorilor omenești.

Este cunoscut așa-numitul sofism al anticilor, potrivit căruia Ahile nu va ajunge niciodată din urmă broasca-țestoasă care merge înaintea lui, deși Ahile merge de zece ori mai repede ca ea: îndată ce Ahile parcurge distanța care îl desparte de țestoasă, aceasta străbate înaintea lui o zecime din această distanță; când Ahile parcurge această zecime, țestoasa va face încă o sutime, și așa mai departe, la infinit. Această problemă părea anticilor de nerezolvat. Absurditatea soluției (că Ahile nu va ajunge niciodată țestoasa) nu decurgea decât din fracționarea arbitrară a mișcării în unități discontinui, deși atât mișcarea lui Ahile, cât a țestoasei sunt neîntrerupte.

Luând unități de mișcare din ce în ce mai mici, nu facem decât să ne apropiem de soluția problemei, dar nu o rezolvăm niciodată. Numai admitând o mărime infinit de mică și progresia sa geometrică vom ajunge la soluția problemei. O nouă ramură a matematicii, descoperind arta de a opera cu mărimi

infinitezimale, dă astăzi răspunsuri la probleme mult mai complexe ale mișcării care păreau de nerezolvat.

Această ramură nouă a matematicii, necunoscută anticilor, introducând în studiul problemelor mișcării valorile infinitezimale, adică acelea care permit restabilirea condiției fundamentale a mișcării (continuitatea absolută), corectează astfel această eroare inevitabilă pe care mintea omului nu poate s-o comită când examinează unitățile mișcării izolate în locul mișcării continue.

Același lucru se întâmplă când sunt căutate legile mișcării istorice.

Mișcarea omenirii, rezultând dintr-un număr incalculabil de voințe individuale, este continuă.

Cunoașterea legilor acestei mișcări constituie obiectivul istoriei. Dar ca să înțelegi legile mișcării continue ale sumei tuturor voințelor individuale, mintea umană admite unități arbitrare, discontinui. Prima metodă a istoriei constă în a lua, în mod arbitrar, o serie de evenimente continue, a le cerceta separat de celelalte, când de fapt nu există și nu poate exista nici un început de eveniment, pentru că întotdeauna un eveniment decurge neîntrerupt din altul. A doua metodă constă în a considera acțiunile unui om – rege sau comandant de oști – ca sumă a voințelor oamenilor, când de fapt suma voințelor omenești nu se exprimă niciodată prin activitatea unei singure personalități istorice.

Știința istoriei, în evoluția ei, admite pentru studiul ei unități din ce în ce mai mici și, astfel, se străduiește să se apropie de adevăr. Dar oricât de mici ar fi unitățile pe care le admite istoria, noi simțim că a admite unități separate unele de altele, a admite *începutul* unui fenomen și a admite că voințele tuturor oamenilor se exprimă prin acțiunile unei singure personalități istorice – simțim că toate acestea în sine sunt false.

Orice concluzie a istoriei se risipește fără niciun efort din partea criticii, ca pulberea, fără să lase nimic în urma ei, pur și simplu deoarece critica își alege ca obiect de cercetare o unitate discontinuă mai mult sau mai puțin mare; acesta este întotdeauna dreptul său, deoarece unitatea istorică aleasă este întotdeauna arbitrară.

Numai admitând ca obiect de observație o unitate infinitezimală – diferențiala istoriei, adică „aspirațiile comune ale oamenilor – și dobândind arta calculului integral (adică făcând suma acestor infinitezimale) vom putea spera să ajungem la înțelegerea legilor istoriei.

Primii cincisprezece ani ai secolului al XIX-lea în Europa oferă spectacolul unei mișcări de milioane de oameni. Oamenii își părăsesc ocupațiile obișnuite, se avântă de la un capăt al Europei la altul, jefuiesc, seucid unul pe altul, triumfă și deznădăjduiesc, și cursul întreg al vieții se schimbă pentru câțiva ani și prezintă o mișcare intensă, care la început mergea crescând, după care slăbește. Care a fost cauza acestei mișcări sau care sunt legile care o guvernează? Întrebă mintea omenească.

Istoricii răspund la această întrebare expunându-ne faptele și alocuțiunile câtorva zeci de oameni într-unul din edificiile orașului Paris, denumind faptele și alocuțiunile prin cuvântul revoluție; pe urmă dau o biografie amănunțită a lui Napoleon și a câtorva personalități care au fost simpatizanții sau adversarii lui, relatează despre influența unora dintre aceste personalități asupra altora și zic: iată de ce s-a produs această mișcare, și iată și legile ei.

Dar mintea omenească nu numai că refuză să creadă în această explicație, ci declară categoric că acest procedeu de explicație este inexact fiindcă el ia fenomenul cel mai slab drept cauză a celui mai puternic. Numai suma voințelor omenești a creat atât revoluția, cât și pe Napoleon, și numai suma acestor voințe libere i-a suportat, dar i-a și nimicit.

„Dar ori de câte ori au existat cuceriri, au existat și cuceritori; ori de câte ori au existat tulburări într-un stat, au existat și oameni mari“, ne spune istoria. Într-adevăr, de fiecare dată când au apărut cuceritori, au fost și războaie, răspunde mintea omenească, dar asta nu dovedește că acești cuceritori erau pricina războaielor și nici că ar fi posibil să găsești legile războiului în activitatea unui singur individ. De câte ori îmi consult ceasul și văd că acul a ajuns la ora zece, aud că încep să bată clopotele de la biserica vecină, dar din faptul că de fiecare dată când acul

indică ora zece clopotele încep să bată, eu nu am dreptul să trag concluzia că poziția acului este cauza mișcării clopotelor.

De fiecare dată când văd o locomotivă mergând, aud șuieratul ei, văd deschiderea supapei și mișcarea roților ei, dar din asta eu nu am dreptul să trag concluzia că șuieratul și mișcarea roților constituie cauzele mișcării locomotivei.

Țăranii spun că primăvara târziu bate un vânt rece, pentru că se desfac mugurii stejarului, și, într-adevăr, în fiecare primăvară bate un vânt rece când se desfac mugurii stejarului. Însă, deși cauza acestui vânt rece care suflă îmi este necunoscută, nu pot să fiu de acord cu țăranii că pricina vântului este desfacerea mugurilor de stejar, pentru că forța vântului nu este influențată de muguri. Eu văd doar coincidența condițiilor care se observă în orice fenomen de viață, și constat că, oricum și oricât de atent și de amănunțit aş observa acul ceasornicului, supapa și roțile locomotivei, precum și mugurii stejarului, nu voi găsi cauza sunetului clopotelor, a mișcării locomotivei și a vântului de primăvară. Pentru aceasta, eu trebuie să schimb definitiv punctul meu de observație și să studiez legile mișcării aburului, clopotului și vântului. Istoria trebuie să facă același lucru. Și în acest sens s-au făcut încercări.

Pentru studierea legilor istoriei trebuie să schimbăm definitiv obiectul cercetării, să lăsăm în pace regii, miniștrii și generalii, și să studiem elementele omogene, infinitezimale care guvernează masele. Nimeni nu poate spune cât îi va fi dat omului să obțină pe calea aceasta în înțelegerea legilor istoriei; dar este evident că această cale este singura care oferă posibilitatea de a surprinde legile istoriei, și că pe această cale mintea omenească nu a dispus nici de a milioana parte din eforturile pe care istoricii le-au consacrat descrierii faptelor diferiților regi, comandanți de oști, și miniștri, și expunerii considerațiilor proprii despre aceste fapte.

II

Forțele a douăsprezece noroade din Europa au năvălit în Rusia. Armata rusă și populația se retrag, evitând ciocnirile

până la Smolensk și de la Smolensk până la Borodino. Armata franceză se îndreaptă spre Moscova, obiectivul deplasării ei, cu un elan din ce în ce mai mare. Forța acestui elan crește pe măsură ce se apropie de obiectiv, cum crește viteza unui corp pe măsură ce se apropie de pământ. În urmă – miile de verste ale unei țări înfometate și dușmănoase; în față – câteva zeci de verste care îi mai despart de țintă. Asta o simte oricare soldat al armatei lui Napoleon, și invazia avansează de la sine, cu toată repeziciunea, prin forța inerției.

În armata rusă, pe măsura retragerii, mânia contra inamicului se întetește: pe măsura retragerii, ea se concentrează și crește mereu. Lângă Borodino se produce ciocnirea. Nici una dintre armate nu se destramă, însă armata rusă, îndată după ciocnire, se retrage tot atât de inevitabil, pe cât de inevitabil se rostogolește o sferă care s-a ciocnit cu altă sferă ce vine asupra ei cu o forță mai mare; și la fel de inevitabil (deși, în ciocnire, își pierduse toată forța) ca și sfera invaziei, care, odată lansată, se mai rostogolește o anumită distanță.

Rușii se retrag la o sută douăzeci de verste dincolo de Moscova, francezii ajung la Moscova, și acolo se opresc. Timp de cinci săptămâni nu are loc nici o bătălie. Francezii rămân pe loc. Ca o fiară rănită de moarte, care, lăsând să i se scurgă sângele, lingându-și rănila, rămân cinci săptămâni la Moscova, fără să întreprindă nimic, și, brusc, fără nici o intervenție nouă, o iau la fugă îndărăt: o apucă pe drumul Kalugăi și (după o victorie, căci obținuseră din nou biruința de la Maloiaroslavet), fără să se angajeze în vreo bătălie serioasă, o rup și mai repede la fugă spre Smolensk, dincolo de Smolensk, dincolo de Vilna, peste Berezina și așa mai departe.

În seara de 26 august, atât Kutuzov, cât și întreaga armată rusă erau convinși că bătălia de la Borodino fusese câștigată. Tocmai așa îi și scrisese Kutuzov împăratului. Kutuzov ordonă să se pregătească o nouă bătălie de grație inamicului, nu pentru că voia să amăgească pe cineva, ci pentru că știa că dușmanul este înfrânt, la fel de bine cum știa fiecare dintre combatanți.

Dar în aceeași seară și a doua zi, una după alta, începuseră să sosească știrile despre pierderile nemaiauzite, despre

pierderea unei jumătăți de armată, și o nouă bătălie devenea practic cu neputință.

O bătălie nu era posibilă când încă nu fuseseră strânse toate informațiile, nu fuseseră strânși răniții, munițiile nu fuseseră completate, morții nu fuseseră numărați, nu fuseseră numiți noii comandanți în locul celor uciși, oamenii nu apucaseră să mănânce și să doarmă. În același timp, îndată după bătălie, a doua zi dimineată, armata franceză (în virtutea aceleiași forțe a mișcării care acum sporise parcă invers proporțional cu pătratele distanțelor) se și avântă, de la sine, asupra armatei rusești. Kutuzov voia să atace a doua zi și toată armata dorea acest lucru. Însă pentru a ataca nu este de ajuns să dorești acest lucru; trebuie să existe posibilitatea să faci asta, iar această posibilitate nu exista. Era cu neputință să nu te retragi cu o etapă, apoi nu puteai să te retragi nici în a doua și nici în a treia etapă, și, în sfârșit, la 1 septembrie, când armata a atins Moscova, în ciuda entuziasmului crescut în rândurile trupelor, forța lucrurilor cerea ca aceste trupe să se retragă dincolo de Moscova. Și trupele se retraseră cu încă o etapă, ultima, și prădară Moscova inamicului.

Pentru cei care sunt obișnuiți să creadă că planurile de război și de luptă se alcătuesc de către comandanții de oști la fel cum facem noi toți, care, stând fiecare în cabinetul său deasupra unei hărți, ne închipuim în ce fel ne-am descurca în cutare sau cutare bătălie, se ridică tot felul de întrebări: de ce în timpul retragerii Kutuzov n-a procedat așa sau așa, de ce n-a ocupat poziții înaintea de Fili, de ce nu s-a retras numaidecât pe drumul Kalugăi după ce a abandonat Moscova? Și așa mai departe. Cei ce s-au obișnuit să gândească astfel uită sau nu cunosc condițiile inevitabile în care se desfășoară întotdeauna activitatea oricărui comandant suprem. Această activitate nu are nimic în comun cu activitatea pe care ne-o imaginăm când, stând liniștiți într-un birou, analizăm o campanie pe hartă cu un număr de trupe știut, dintr-o tabără și din alta, într-o localitate cunoscută și începând considerațiile noastre dintr-un moment știut dinainte. Un comandant suprem nu se află niciodată în condițiile de *inceput* ale unui eveniment în care noi suntem dispuși să examinăm acest eveniment. El se află întotdeauna

în mijlocul unui șir de evenimente în mișcare, și astfel nu se poate niciodată, în nici o clipă, nu este în stare să aprecieze întreaga importanță a evenimentului pe cale să se realizeze. Pe neobservate, clipă de clipă, evenimentul capătă formă, și în fiecare moment al acestei modelări continui, neîntrerupte, a evenimentului, comandantul suprem se află în centrul unui joc foarte complicat de intrigi, de preocupări, de servituți, de putere, de proiecte, de sfaturi, de amenințări, de înșelătorii, se află permanent obligat să răspundă la nenumăratele întrebări, adeseori contradictorii, ce i se pun.

Teoreticienii militari ne spun foarte serios că, încă înainte de Fili, Kutuzov trebuia să deplaseze trupele pe drumul Kalugăi, că i-ar fi și propus cineva un astfel de proiect. Dar în fața unui comandant suprem, mai ales într-un moment greu, există nu doar un singur proiect dificil, ci întotdeauna zeci de asemenea proiecte în același timp. Și toate aceste proiecte, fundamentate pe strategie și pe tactică, se contrazic unele pe altele. Comandantul suprem se pare că nu avea decât să alege unul dintre aceste proiecte. Dar nici măcar atât nu poate să facă. Evenimentele și timpul nu stau pe loc. Să presupunem că i se propune ca pe data de 28 să treacă pe drumul Kalugăi, dar în vremea asta sosește un aghiotant de la Miloradovici și întreabă dacă trebuie să angajeze numaidecât lupta cu francezii ori să se retragă. Trebuie să dea numaidecât un ordin, chiar în clipa asta. Iar un ordin de retragere ne-ar abate de pe drumul Kalugăi. După acest aghiotant, intendentul vine și întreabă încotro să îndrume convoaiele cu provizii, apoi șeful ambulanțelor – încotro să ducă răniții; între timp, un curier din Petersburg aduce o scrisoare de la împărat, care nu admite posibilitatea abandonării Moscovei, iar rivalul comandantului suprem, cel care îl subminează neconținut (asemenea om există întotdeauna, și nu doar unul, ci mai mulți), îi propune un proiect nou, diametral opus planului de retragere pe drumul Kalugăi; iar puterile comandantului suprem cer somn și repaus; iar un respectabil general, omis de la decorare, vine să se plângă, și locuitorii se roagă să fie apărați; ofițerul trimis în recunoaștere se întoarce și face un raport cu totul opus celui făcut de ofițerul de dinaintea lui; iar un agent din spatele frontului inamic, un prizonier și un

general care se întorcea dintr-o recunoaștere – toți descriu cu totul diferit situația armatei inamice. Cei deprinși să nu înțeleagă ori să uite aceste condiții indispensabile ale activității oricărui comandant suprem ne prezintă, bunăoară, situația trupelor la Fili, presupunând că la 1 septembrie comandantul suprem putea să rezolve în toată libertatea problema abandonării sau apărării Moscovei, deși armata rusă aflându-se la cinci verste de Moscova, această problemă nici nu se putea pune. Dar când s-a rezolvat această chestiune? Ea s-a tranșat și la Drissa, și la Smolensk, și mai cu seamă pe 24 august la Șevardino și pe 26 la Borodino, și în fiecare zi, în fiecare ceas și în fiecare clipă a retragerii de la Borodino la Fili.

III

Retrăgându-se de la Borodino, trupele rusești se opriră la Fili. Ermolov, care plecase să cerceteze pozițiile, veni să-l caute pe feldmareșal.

– Este imposibil să ne batem pe aceste poziții, spuse el.

Kutuzov îl privi mirat și îl puse să repete. Când Ermolov se execută, Kutuzov îi întinse mâna.

– Dă-mi mâna, spuse el și, întorcându-i-o ca și când i-ar pipăi pulsul, adăugă: Ești bolnav, dragul meu. Gândește-te la ce spui.

Pe dealul Poklonnaia, la șase verste de bariera Dorogomilovskaia, Kutuzov coborî din trăsură și se așeză pe o bancă la marginea drumului. Un grup numeros de generali se strânse în jurul lui. Contele Rastopcin, sosit de la Moscova, li se alătură. Toată această strălucită societate care formase câteva grupuri discuta despre avantajele și dezavantajele poziției, despre așezarea trupelor, despre planurile presupuse, despre situația din Moscova, în general despre probleme de ordin militar. Toți simțeau că, deși nu fuseseră chemați la ceea ce nu fusese numit astfel, acesta era un consiliu de război. Discuțiile care se purtau erau toate de ordin general. Dacă cineva transmitea sau afla știri de ordin personal, asta se făcea în șoaptă și numai de cânt se revenea la problemele de ordin general: nici de glume, nici de

râsete, nici măcar de zâmbete nu putea fi vorba printre acești oameni. Toți se forțau în mod vizibil să fie la înălțimea situației. Și toate grupurile, discutând între ele, se căzneau să se mențină în apropierea comandantului suprem (a cărui bancă forma centrul acestor grupuri) și vorbeau astfel încât el să-i poată auzi. Comandantul suprem îi asculta și uneori puneă să se repete ce se vorbea în jurul lui, însă el nu lua parte la conversație și nu exprima nici o părere. De cele mai multe ori, ascultând ce se discuta într-un grup, el se întorcea dezamăgit, ca și cum nu se vorbea de ceea ce el dorea să știe. Unii vorbeau despre poziția aleasă, criticând nu atât poziția însăși, cât mai ales aptitudinile intelectuale ale celor care o aleseseră; alții susțineau că greșeala data mai dinainte – bătălia trebuia acceptată încă de alaltăieri; în grupul al treilea se vorbea despre bătălia de la Salamanca, despre care povestea francezul Crossart, un nou-venit, ce purta încă uniformă spaniolă. (Acest francez, împreună cu unul dintre prinții germani, care serveau în armata rusă, analiza asediul Saragosei, declarând că tot așa ar putea fi apărută și Moscova.) Într-un al patrulea grup, contele Rastopcin spunea că el și garda lui de voluntari din Moscova erau gata să moară sub zidurile capitalei, dar el nu poate să nu deplângă incertitudinea în care a fost lăsat, și, dacă ar fi știut dinainte, era altceva... Cei dintr-un al cincilea grup, vrând să arate profunzimea judecății lor strategice, vorbeau despre direcția pe care trebuiau s-o apuce trupele. În sfârșit, cei din al șaselea grup discutau adevărate ineptii. Fața lui Kutuzov devenea din ce în ce mai îngrijorată și mai tristă. În toate discuțiile acestea, el nu vedea decât un singur lucru; apărarea Moscovei era *materialmente imposibilă* în deplina accepție a acestei expresii, adică era exclusă într-o asemenea măsură orice posibilitate, încât, dacă vreun comandant suprem nebun ar fi ordonat să se dea bătălia, s-ar fi produs o zăpăceală și bătălia totuși n-ar fi avut loc; n-ar fi avut loc pentru că toți comandanții superiori ar fi socotit această poziție imposibilă, dar în conversațiile lor nu discutau decât despre ce s-ar întâmpla după abandonarea neîndoielnică a acestei poziții. Cum ar fi putut comandanții duce trupele pe un câmp de bătaie pe care îl considerau imposibil? Gradele inferioare, chiar și soldații (care judecă și ei) socoteau, de asemenea, poziția imposibilă

și de aceea nu puteau să meargă să se bată cu certitudinea unei înfrângerii. Dacă Benigsen insista pe apărarea acestei poziții, iar alții încă o mai discutau, această problemă nu mai avea importanță în sine și nu era decât un pretext de discuții și de intrigi. Asta înțelegea Kutuzov.

Benigsen, care alesese poziția, făcea inflăcărat paradă de patriotismul său rusesc (ceea ce Kutuzov nu putea să asculte fără să se strâmbe) și insista ca Moscova să fie apărată. Însă, pentru Kutuzov, scopul lui Benigsen era clar ca lumina zilei: în caz de nereușită – să arunce vina în spinarea lui Kutuzov, care condusese trupele fără luptă până la dealurile Vorobiov, iar în caz de izbândă – să și-o atribuie, apoi în caz de refuz – să se spele de crima abandonării Moscovei. Dar această chestiune a intrigii nu-l preocupa acum pe bătrân. O singură și cumplită problemă îl interesa acum. Și la această problemă nu i-a oferit nimeni un răspuns. Problema aceasta se rezuma pentru el în următoarele: „Oare eu sunt cel care l-a lăsat pe Napoleon să intre în Moscova, și când am făcut așa ceva? Când s-a hotărât asta? Nu cumva ieri, când i-am trimis lui Platov ordinul să se retragă, sau alaltăieri seara, când ațipisem și i-am ordonat lui Benigsen să-mi țină locul la comandă? Ori mai înainte?... Dar când, când oare s-a hotărât această treabă cumplită? Moscova trebuie să fie abandonată. Armata trebuie să se retragă, și ordinul acesta trebuie dat“. Să dea acest ordin îngrozitor i se părea a fi totuna cu a renunța la comanda armatei. Dar nu numai că îi plăcea puterea, se obișnuise cu ea (onorurile care i se dăduseră prințului Prozorovski, sub care își făcea serviciul în Turcia, îi stârniseră ambiția), el era convins că era destinat să salveze Rusia, iată de ce, împotriva voinței suveranului și prin voia poporului, fusese ales comandant suprem. Era convins că, în aceste împrejurări grele, numai el putea să se mențină în fruntea armatei, că numai el, în toată lumea, era în stare să aibă fără teamă ca adversar pe invincibilul Napoleon; și gândul la ordinul pe care trebuia să-l dea îl înspăimânta. Însă trebuia să ia o hotărâre, trebuia să pună capăt acestor discuții din jurul lui, care începeau să capete un caracter prea liber.

Chemă la el pe generalii cu vechime în grad.

– *Ma tête, fût-elle bonne ou mauvaise, n'a qu'à s'aider d'elle même*¹, spuse el, ridicându-se de pe bancă, și se îndreptă spre Fili, unde se aflau trăsurile lui.

IV

Consiliul se întruni la orele două în cea mai bună odaie din izba țaranului Andrei Savostianov. Bărbații, femeile și copiii acestei familii numeroase se înghesuiau într-o cămăruță întunecoasă din partea cealaltă a tindeii. Doar Malașa, nepoțica lui Andrei, o fetiță de șase ani căreia serenismul, mângâind-o, îi dăduse la ceai o bucată de zahăr, rămăsese în odaia cea mare, pe cuptor. Malașa privea sfioasă și încântată de pe cuptor la fețele, uniforme și decorațiile generalilor care intrau unul după altul și se așezau la locurile de cinste, pe lavițele late de sub icoane. Moșul, cum îl numea în sinea ei Malașa pe Kutuzov, ședea deoparte, în colțul întunecat de lângă cuptor. Adânc cufundat într-un scaun pliant și nu contenea, suflând din greu, să-și aranjeze gulerul redingotei, care, deși era descheiat, părea că îl strânge la gât. Cei care intrau se apropiau unul după altul de feldmareșal; unora le strângea mâna, altora le făcea semn din cap. Kaiserov, aghiotantul său, încercă să tragă perdeaua ferestrei din fața lui Kutuzov, dar el dădu supărat din mână, și Kaiserov pricepu că serenismul nu voia să-i fie văzută fața.

În jurul mesei țărănești de molift, pe care zăceau hărți, planuri, creioane, hârtii, se adunase atât de multă lume, încât ordonanțele mai aduseră încă o laviță. Pe această laviță se așezară Ermolov, Kaiserov și Toll. Chiar sub icoane, pe locul de onoare, ședea Barclay de Tolly, cu Crucea Sfântului Gheorghe la gât, cu fața palidă, suferindă, și cu fruntea lui înaltă, ce se contopea cu creștetul pleșuv. De două zile suferea de febră, și chiar acum îl scuturau frigurile și era chinuit de dureri. Alături de el ședea Uvarov, care, cu voce domoală (cum, de fapt, vorbeau toți), îi spunea ceva, gesticulând. Măruntul și rotofeiful Dohturov, cu sprâncenele ridicate și cu mâinile încrucișate pe

¹ Capul meu, bun sau prost, n-are decât să se ajute singur. (în limba franceză în original)

pântec, trăgea atent cu urechea. De partea cealaltă, sprijinindu-și în mână capul lui mare, cu trăsături cutezătoare și ochi scânteietori, ședea contele Osterman-Tolstoi, care părea adâncit în gândurile sale. Raevski, cu o expresie de nerăbdare și cu un gest care îi devenise obișnuită, își răsucea părul negru de la tâmple, privind când la Kutuzov, când la ușa de la intrare. Chipul robust, frumos și blând al lui Konovnițin era luminat de un zâmbet blând și poznaș. El întâlnește privirea Malașei și îi făcu semne din ochi, care o determinară pe fetiță să zâmbească.

Toți îl așteptau pe Benigsen, care își termina prânzul gustos sub pretextul că inspectează încă o dată poziția. L-au așteptat de la orele patru până la șase, și în toată vremea asta nu deschiseră discuția, ci vorbiră cu voce joasă despre alte lucruri.

Numai când în odaie intră Benigsen, Kutuzov ieși în față din colțul său și se apropie de masă, însă doar atât cât fața lui să nu fie luminată de lumânările puse pe masă.

Benigsen deschise consiliul cu întrebarea: „Să abandonăm fără luptă sfânta și vechea capitală a Rusiei sau să o apărăm?” Urmă o lungă tăcere generală. Toate chipurile se încruntară, și în această liniște nu se auzeau decât găfâitul și tusea iritată ale lui Kutuzov. Toate privirile erau îndreptate către el. Malașa privea și ea tot spre moș. Ea era cea mai aproape de el și văzu cum se strâmbă fața lui: ai fi zis că este gata să plângă. Dar asta nu dură mult.

– *Sfânta și vechea capitală a Rusiei!* rosti el pe neașteptate, repetând mânios cuvintele lui Benigsen și subliniind prin asta cât de fals sunau ele. Dați-mi voie să vă spun, Luminăția Voastră, că această întrebare nu are nici un sens pentru un rus. (Și se aplecă cu tot trupul său greu înainte.) Această chestiune nu se poate pune și ea nu are nici un sens. Problema pentru care eu i-am rugat pe acești domni să se strângă aici este una militară. Iată despre ce este vorba: „Salvarea Rusiei stă în armată. Este oare preferabil să riscăm să pierdem armata și Moscova, acceptând bătălia, ori să cedăm Moscova fără luptă? Iată problema la care eu doresc să cunosc părerea dumneavoastră.” (Și se lăsă pe spătarul scaunului.)

Începură dezbaterile. Benigsen nu socotea încă partida pierdută. Admițând părerea lui Barclay și a altora, privind

imposibilitatea de a accepta o bătălie defensivă la Fili, el propunea, pătruns de patriotismul rus și de dragostea pentru Moscova, să fie trecute, noaptea, trupele din flancul drept în cel stâng și a doua zi să atace aripa dreaptă a francezilor. Părerile erau împărțite, existau dispute pro și contra acestei opinii. Ermolov, Dohturov și Raevski erau de aceeași părere cu Benigsen. Călăuziți fie de sentimentul că era necesar un sacrificiu înainte de părăsirea capitalei, sau de alte considerente personale, acești generali păreau să nu înțeleagă că acest consiliu de război, pe care ei îl țineau, nu putea să schimbe cursul inevitabil al lucrurilor și că Moscova acum era abandonată. Ceilalți generali înțelegeau acest lucru și, lăsând laoparte problema Moscovei, discutau despre direcția pe care armata trebuia s-o apuce în retragerea ei. Malașa, care nu scăpa din ochi tot ce se petrecea dinaintea ei, înțelegea altfel sensul acestui consiliu. I se părea că nu era vorba decât de o luptă personală între „moșul” și „găliganul”, cum îi spunea ea lui Benigsen. Ea vedea că ei se înfuriiau când vorbeau unul cu altul, și în sufletul ei era de partea moșului. Pe la mijlocul discuției, ea observă privirea iute și sarcastică pe care moșul o aruncă spre Benigsen, și pe urmă, spre bucuria ei, observă că moșul, spunându-i ceva găliganului, îl dăduse gata: Benigsen se înroși brusc și începu să se plimbe furios prin cameră. Cuvintele care avuseseră atâta efect asupra lui erau cele prin care Kutuzov își exprimase, cu voce calmă, stăpânită, părerea despre avantajele și dezavantajele propunerii lui Benigsen, privind trecerea, în timpul nopții, a trupelor de pe flancul drept pe cel stâng pentru atacul aripii drepte a francezilor.

– Eu nu pot, domnilor, zise Kutuzov, să aprob planul contelei. Deplasările de trupe la o distanță atât de mică de inamic sunt întotdeauna periculoase, ceea ce istoria militară ne confirmă. Așa, de pildă... (Kutuzov păru că stă pe gânduri, căutând un exemplu, și aruncă o privire senină și naivă spre Benigsen.) Da, să luăm numai bătălia din Friedland, pe care contele cred că o ține bine minte și care n-a fost... pe deplin reușită numai pentru că trupele noastre s-au regrupat la o distanță prea mică de inamic...

Se lăsă o tăcere care nu dură mai mult de o clipă, dar păru foarte lungă.

Dezbaterile reîncepură, însă pauzele deveneau tot mai dese și se simțea că nu mai aveau ce vorbi.

În timpul unei astfel de pauze, Kutuzov oftă din greu, ca și când se pregătea să vorbească. Toate privirile se întoarseră spre el.

– *Eh bien, messieurs! Je vois que c'est moi qui paierai les pots cassés*¹, spuse el. Și, ridicându-se agale, se apropie de masă. Domnilor, am ascultat părerile dumneavoastră. Unii nu vor fi de acord cu mine. Dar eu (el se opri un moment), în virtutea puterii ce mi-a fost încredințată de suveranul meu și de patrie, ordon retragerea.

După asta, generalii începură să se împrăștie cu aceeași discreție solemnă și tăcută cu care lumea se împrăștie de la o înmormântare.

Unii dintre ei, cu voce scăzută, pe un cu totul alt ton decât vorbiseră la consiliu, îi transmiseră ceva comandantului suprem.

Malașa, care era de mult așteptată la cină, coborî cu băgare de seamă de pe lavița dintre perete și sobă, sprijinindu-se cu piciorușele goale de treptele cuptorului, și, furișându-se printre picioarele generalilor, o zbughi pe ușă afară.

După ce dădu drumul generalilor, Kutuzov rămase multă vreme sprijinit cu coatele de masă, cugetând întruna la aceeași chestiune cumplită: „Când, la urma urmei, când s-a hotărât abandonarea Moscovei? Când s-a realizat ceea ce a provocat această chestiune și cine e vinovat de așa ceva?”

– La asta, la asta nu m-am așteptat, îi spuse el lui Schneider, unul din aghiotanții săi, care veni la el târziu în noapte, la asta nu m-am așteptat! Așa ceva nu mi-a trecut prin minte!

– Trebuie să vă odihniți, serenissime, spuse Schneider.

– Ba nu! Or să halească și ei carne de cal, ca turcii, strigă Kutuzov fără să răspundă, lovind în masă cu pumnul său durduliu, or să mănânce și ei, numai să...

¹ Ei bine, domnilor, văd că eu o să plătesc oalele sparte. (în limba franceză în original)

V

În același timp, spre deosebire de Kutuzov, într-un eveniment și mai important decât retragerea armatei fără luptă – abandonarea și incendierea Moscovei –, Rastopcîn, care în ochii noștri apare drept conducător al acestui eveniment, a acționat cu totul altfel.

Evenimentul acesta – abandonarea și incendierea Moscovei – a fost tot atât de inevitabil ca și retragerea trupelor fără luptă dincolo de Moscova după bătălia de la Borodino.

Nici un rus n-ar fi putut prezice ceea ce s-a întâmplat în virtutea unor deducții, ci în virtutea aceluia sentiment care există în noi cum a existat și în părinții noștri.

Pornind de la Smolensk, în toate orașele și satele Rusiei, fără intervenția contelui Rastopcîn și a afișelor lui, s-a întâmplat același lucru ca și la Moscova. Poporul aștepta inamicul cu nepăsare, nu se răzvrătea, nu sfâșia pe nimeni în bucăți, ci își aștepta liniștit ursita, simțind în sine forța de a găsi în clipa cea mai grea ceea ce trebuie să faci. Și pe măsură ce inamicul se apropia, elementele cele mai bogate ale populației luau calea bejeniei, abandonându-și averea; cei mai săraci rămâneau, dând foc și distrugând ceea ce mai rămânea.

Conștiința că așa trebuia să fie și că așa o să fie întotdeauna a sălășluit și încă sălășluiește în sufletul rușilor. Și această conștiință și, mai mult, presentimentul că Moscova o să fie luată existau în societatea rușilor moscoviți din anul 1812. Cei care plecaseră din iulie sau de la începutul lui august arătaseră că se așteptau la așa ceva. Cei care plecau, luând cu ei tot ce puteau, abandonându-și casele și jumătate din bunurile lor, acționau astfel dintr-un patriotism *latent*, care nu se exprimă prin fraze, prin jertfirea copiilor pentru salvarea patriei și prin alte acte nefirești, ci se manifestă pe nesimțite, simplu, organic și, prin urmare, produce întotdeauna cele mai neașteptate rezultate.

„Este rușinos să fugi din fața primejdiei; numai fricoșii fug din oraș“, li se spunea moscoviților. Prin afișele sale, Rastopcîn încerca să-i convingă că era o rușine să părăsească Moscova. Lor le era rușine să fie socotiți lași, le era rușine să plece, însă, cu toate acestea, plecau, știind că așa trebuia. De ce plecau?